

Prohlášení sociologů (dopis prezidentovi)³

Vážený pane prezidente!

Naše občanská a profesní odpovědnost nám velí vyslovit se k věci, která měla v našich dějinách vždy velkou důležitost a bude ji mít i dál: v souladu s naší vůlí, nebo proti ní. T. G. Masaryk ji pojmenoval „otázkou sociální“ a řešil ji v přímé polemice s marxismem jako otázku mravnosti a humanity. Je věcí zásadního významu, zda se ji podaří v dalším vývoji zvládnout a ukotvit v nové společenské orientaci, nebo zda se stane nebezpečnou zbraní v rukou těch, kdo změnám nepřejí. Je důležité si připomenout, že vyvinuté sociální citění našeho lidu stálo u kolébky mnoha hnutí a podílelo se na formování politických programů. Ono také, navzdory zneužívání a deformování, stále patří k hlubinným vrstvám národní povahy. Že s ním lze manipulovat, dokázala nejlépe komunistická vláda, která pod ideologickým pláštěm rovnosti a sociální spravedlnosti rozvinula rozsáhlý systém privilegií, založený na faktické chudobě společnosti. Nezakrývejme před nikým, že cesta, kterou nastupujeme, je složitá a bolestivá; jen zázrakem bychom ji mohli projít bez sociálních problémů a napětí.

Náš návrat k demokracii a do Evropy je zatím veden po dvou cestách: politické, jež cílí k hodnotám svobody a pluralismu, a ekonomické, která směřuje k osvědčeným pravidlům tržního hospodářství. Po zkušenostech z reforem u nás i našich sousedů se hluboká přeměna ekonomického systému jeví jako jediné možné východisko z krizového stavu společnosti. Nebude-li tato změna provedena rychle a důrazně, utoneme v půli cesty a společnost se dostane do stavu ještě horšího. Totéž se ovšem může stát, proběhne-li změna jen v úzce chápané ekonomické oblasti. Nabídka nového mechanismu vyjde naprázdno, nenajde-li dost sociálních adresátů, nebude-li akceptována vědomím lidí. Sociální otázka se tedy netýká jen negativních důsledků zavedení opravdového hospodaření namísto nekonečných redistribucí práce a hodnot, které vedly k mrhání lidským úsilím a k ekonomické stagnaci. Zavádět trh předpokládá vytvořit normativní prostor, ten však sám nestačí. Čím radikálnější ekonomickou reformu zamýšlíme, tím rozsáhlejší sociální koreláty musíme zvažovat, tím hlubší a důkladnější musí být studium jeho sociálních obsahů, předpokladů i důsledků.

Sociální politika není jen doplňkovým mechanismem pro tlumení nežádoucích efektů trhu nebo kompenzací tzv. nepopulárních opatření. Zahrnuje většinu oblastí, v nichž se rozhoduje o spokojenosti lidí, a tudíž o jejich důvěře ve vládu. Z nespokojenosti se rodí nedůvěra a lhostejnost, z níž může vzejít i vzpoura – F. Peroutka přirovnal výbušnost sociální otázky k dynamitu a upozornil, že každá politická cesta začíná právě jejím řešením. V sociální sféře se rozhoduje o využití po-

³ Tento dopis vznikl na půdě Sociologického fóra, neformálního sdružení příslušníků české a slovenské sociologické obce, které působilo koncem roku 1989 a v roce 1990. Prezidentu Václavu Havlovi byl odeslán začátkem roku 1990. Původně otištěno v publikaci Martin Potůček 1999. *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: SLON, s. 237–239.

tenciálu, který je v našich národech skryt a bez jehož aktivizace zůstanou sebelepší úmysly národohospodářů či politiků nenaplněny. Jde o pole, na kterém se odehrává každodenní život jednotlivců a jejich rodin, do něhož se promítají velké historické změny a celospolečenské procesy. Zde dochází k jejich transformaci do „drobné práce“, zde se prověřují hodnoty demokracie, rovnosti a svobody, stejně jako činy státníků. Teprve na této úrovni se společenský systém stává lidem transparentní, protože se jich dotýká v reálných kategoriích zaměstnání, příjmů, služeb a zabezpečení. Z této půdy musí vyrůstat i aktivní sociální politika, založená na hodnotách důstojného života, občanské odpovědnosti, participace, úspornosti a vzájemné pomoci – a zároveň i na nezastupitelné roli státu tyto hodnoty garantovat. Úspěch její realizace, opírající se o autonomní systém sociálních institucí a mechanismů – od legislativy přes moderní koncepty sociálního zabezpečení, programy na podporu různých skupin obyvatelstva (Romů, invalidů apod.) až po diferencovanou strukturu terénních sociálních služeb s důrazem na jejich lokální specifika – je podmíněn plnou podporou veřejnosti. Uvážit je třeba i zřízení Sociální rady, která by v úzkém kontaktu s Národohospodářskou radou všechny tyto úkoly koordinovala.

Také v tomto kontextu se formuje charakter státu, jeho povinnosti, cíle i cesty k jejich dosažení. Pozornost k sociálnímu charakteru společnosti a podmínkám jeho utváření nelze rozptýlit v běžné sociální agendě a řídicí operativě, v delimitacích mezi orgány různé kompetence a různé úrovně pravomoci. Můžeme a chceme obdivovat vybroušenost receptů neoklasické ekonomie. Jako sociologové však víme, že mnoho tvrdých paradigmat již utonulo ve zdánlivě měkké sociální realitě a nepozornost k její rozrůzněnosti již mnohokrát zavedla do slepé uličky ty nejlepší záměry. Jednoduché ekonomické algoritmy fungují normálně tam, kde se už dávno staly druhou přirozeností člověka. Minulých 40 let, jež nás od přirozeného chování v mnohém odcizily, nelze jednoduše odepsat. Navázání na minulost a na svět nebude postupovat u všech stejně. Je třeba uvážit mentalitu národa a jeho různých vrstev, studovat sociální záležitosti politických orientací. Je žádoucí naučit se vidět jak „jemné rozdíly“ (generační, národnostní, lokální, kulturní a jiné), tak širší souvislosti. Sociologický pohled na věci se jistě postupně prosadí sám. Čas je však neúprosný a naléhá na rychlost.

Nyní se nemůžeme vyhnout zpolitizování sociální otázky. Názory pravice se nutně zkrříží se stanovisky levice. Zvyky z minulých let a komunistické sliby, jež v sociálním povědomí zapustily pevně kořeny v podobě opěvovaných sociálních jistot (jak draze byly zaplacený!), se nutně promítnou do požadavků i reakcí na měnící se hospodářské poměry. Budeme se vyrovnávat s mýty, fixovanými nekonečným opakováním ve společenském vědomí: o bezplatném zdravotnictví či školství, o velkorysých darech státu, o absenci vykořisťování v naší společnosti. Budeme se potýkat i s mýty novými: o neviditelné a spravedlivé ruce trhu, o spásonosném západním kapitálu či o zázračné produktivitě vzdělání. Sociální otázka by neměla sloužit k matení lidí, k vytloukání volebního kapitálu či k politické revokaci neblahé minulosti. Také ona by se měla stát otázkou odbornou a být řešena s prozíravostí, na úrovni požadavků doby.

*Josef Alan, Jiřina Šiklová, Martin Bútora, Miloslav Petrusek,
Fedor Gál, Martin Potůček, Jiří Kabele, Jiří Večerník, Jiří Musil*